

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 5 Issue 2, A Tribute to Prof. Dr. Halil INALCIK p. 303-325, March, 2013

Tanzimat Devri ve Sonrasında Osmanlı Piyasalarında İhtikâr Sorunu *İhtikâr Problem in the Ottoman Markets During and After the Tanzimat Period*

Yrd. Doç. Dr. Muharrem Öztel
Kırklareli Üniversitesi- Kırklareli

Öz: Bu makale Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi ve sonrasında görülen ihtikâr sorununu incelemektedir. İhtikâr kavramı, incelediğimiz belgelerdeki muhtevaya göre; karaborsacılık, istifçilik, vurgunculuk ve tekellilik kapsamına giren uygulamaların tamamını ifade etmekteydi. Hatta piyasada bir mal üzerinden elde edilen her hangi bir haksız kazanç şekli ihtikâr olarak nitelendirilmiştir. İncelediğimiz dönem içerisinde ticarete konu olan her ürün ihtikârın konusu olabilmekteydi. Ancak ihtikâr daha çok odun, kömür, et, tuz, buğday, zahire gibi talebi zorunlu (talep esnekliği katı) ve yüksek olan temel ihtiyaç maddeleri üzerinde yoğunlaşan gayri kanuni bir kazanç şekliydi. Genellikle tüccarlar içerisinde olmakla birlikte idareci, memur ve üreticiler arasından da ihtikâra başvuranlar olmaktadır. Muhtekirin temel amacı en kısa yoldan daha fazla kazanmaktır. Muhtekir bu yolda her fırsatı değerlendirmekteydi. Malı "iddihar etmek" (biriktirmek), üretici ile tüketici arasına girmek, ürünü daha değerli olduğu piyasalara kaçırmak başlıca başvurulan yöntemlerdi. Bu yollarla muhtekir fiyatını süni bir şekilde artırdığı ürün üzerinden kolay ve yüksek kârlar elde eden kişiydi. Genellikle kuraklık, kıtlık, savaş, sosyal ve siyasal problemlerin oluşturduğu şartlar muhtekirin sevdiği ve değerlendirdiği eşsiz fırsatlar sunmaktaydı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Ekonomisi, İhtikâr, muhtekir, karaborsa, vurgunculuk, istifçilik, tekellilik, yolsuzluk

Abstract: This article examines the ihtikâr problem in the Ottoman Empire during and after the tanzimat period. In the documents examined for this article, the concept of "ihtikâr" covers practices such as black marketing, hoarding, profiteering, and monopoly. Any illicit gains from a good in the market were considered as "ihtikâr". During the period examined, any good used in commercial transaction can be subjected to "ihtikâr". However "ihtikâr" usually was considered as an illicit gain from highly demanded necessary common goods, such as wood, coal, meat, salt, wheat, and grain. While traders are the main group that used "ihtikâr", some directors, officers, and manufacturers committed "ihtikâr" as well. The main purpose of "muhtekir" or the committer of "ihtikâr" is to obtaining more money easily. The main methods used by muhtekirs were hoarding, jobbing, and carrying the goods to a market with high prices. With these methods muhtekirs can gain high profits from goods the prices of which were increased spuriously. Drought, scarcity, war, and social and political problems usually offered unique opportunities to muhtekirs.

Key Words: Ottoman Economy, İhtikâr, muhtekir, black market, profiteering, hoarding, monopoly, corruption

Giriş

Piyasada mal ve hizmetlerin bol miktarda ve alım gücüne uygun olarak ucuz olması Osmanlı iktisadi dünya görüşünün klasik bir ilkesi olan provizyonist anlayışın gereği¹. Bu anlayışa göre Osmanlı Devleti geleneksel bir bakış açısıyla ülke genelinde, piyasalarda ihtiyaç duyulan, temel mal ve hizmetler öncelikli olmak üzere, tüm mal ve hizmetlerin bol, ucuz ve kaliteli olmasını sağlamak üzere üreticiyi ve tüketiciyi korumak için her dönemde piyasayı düzenleyen, fiyat istikrarını koruyan bir iktisat politikasının savunucusu ve uygulayıcısı olmuştur².

Piyasalarda temel ihtiyaçların ve yiyecek maddelerinin arzında sürekliliğinin sağlanması, üretici ve tüketicilerin ihtiyaçlarının temininde geçici dahi olsa bir darlığa (müzayaka) düşülmemesi için piyasalar iyi işlemeliydi. Bunun için de mal ve hizmet üretimi ve arzında bir aksaklık yaşanmamalıydı. Problem alanlarının tespit edilip, ortadan kaldırmasının mücadelesi verilmeliydi. Bu anlayışla “İdare”³, yerine, döneme ve ihtiyaca göre en alt idari birimden en üst düzeyde nazırlık (bakanlık) seviyesine kadar, kurumsal ve kişisel görevlendirmelerle temel tüketim maddelerinin mal ve hizmet piyasalarını gerek üretim ve gerekse arz süreçlerinde sürekli takip etmiş ve kontrol altında tutmuştur⁴. İdare bu kontrolü gerek üretici ve gerekse tüketiciyi “sükunet içerisinde yaşatma” adına asırlar boyu geleneksel bir anlayışla narh müessesini işleterek sağlamıştır⁵. Halkın aynı zamanda sarayın ve ordunun ihtiyaçları dolayısıyla mal ve hizmet piyasasında bir sıkıntıya düşülmemesi konusunda “nizam-ı kadimden” beri gösterilen bu geleneksel titizliğin, asırlar içerisinde özellikle 19.yy’da iktisadi sistemde meydana gelen değişimle birlikte serbest piyasa anlayışının hâkim olduğu dönemlerde⁶ de etkin bir şekilde devam ettiği söylenebilir⁷.

¹ Mehmet Genç, *Devlet ve Ekonomi*, Ötüken yay., İstanbul 2000, s.80-81.

² H.C.Anderson, 1899 yılında İstanbul’a yaptığı geziyi anlattığı anılarında; “Yabancıların öncelikle ziyaret etmesi gereken yer çarşılardır; insan bir anda kendini dev bir kentte bulur, gördüğü manzara, debdebe ve hengâme karşısında şaşkına döner; içindeki herbir arının Acem, Ermeni, Mısırlı, Rum olduğu bir arı kovanıdır burası. Doğu ve Batı burada büyük bir pazar kurmuştur. Böylesine kalabalık, böylesine giysi zenginliği, böylesine mal bolluğu başka hiçbir kentte görülmez.” der. K.Hamsun-H.C.Anderson, *İstanbul’da İki İskandinav Seyyah*, (Çev) Banu Gürsaler-Syvetsen, YKY, İstanbul 1998, s.96.

³ “İdare” kelimesiyle kastedilen Osmanlı Devleti’dir. Yönetim anlayışı ve iradesidir. Devletin temel ihtiyaçlara ve bunların temininde takip ettiği iase politikası nedeniyle ihtikâr problemine yaklaşımıdır.

⁴ Sultanların değişik dönemlerde tebdil-i kıyafet halkın arasına katılması bu kontrol mekanizmasının en üst seviyede ki tezahürü olarak görülebilir. Mesela III. Selim Delibaşı, Kanuni Sultan Süleyman Sipahi, II. Osman Bostancı, I.Abdülhamit Şerif, III. Mustafa Haseki kıyafetinde çarşıda pazarda halkın arasında dolaşmışlardır. Cevdet Turkay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Halk Sağlığı-İstanbul’un Beslenme Sorunu ve Vurgunculukla Mücadele”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 37, İstanbul 2000, s.39.

⁵ Mehtap Özdeğer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tüketici Haklarının Korunması”, *Sosyal Bilimler Dergisi* (Gaziantep Üniv. Sos. Bil. Enst.), c.IV, sayı.2, Haziran 2001, s.61.

⁶ 19.yy’ın ortalarına kadar piyasalarda hemen her üründe, özellikle temel ihtiyaç maddelerinde narh uygulaması cari iken, takip eden yıllarda ise fiyatların piyasa şartlarında arz ve talebe göre belirlenmesi politikası takip edilmiştir.

⁷ Bruce McGowan, (ed. Halil İnalçık,Donald Quataert), *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*,1600-1914, Eren yay., 2000, c.2, s. 844.

Narh uygulamasının geçerli olduğu dönemlerde olduğu gibi takip eden yıllarda da (19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20.yüzyılın ilk çeyreği) *İdare*'nin hassasiyetle üzerinde durduğu “*halkın iâşesinin temini meselesini*” en fazla sekteye uğratan problem alanlarından en önemlisi ihtikâr⁸ sorunu olmuştur. Halkın yiyecek içecek gibi zaruri ihtiyaçlarını ucuz fiyatla toplayıp, fırsat bulunca pahalı satarak haksız kazanç elde etme eylemi olan⁹ ihtikârı, darlığı kamuya zarar verecek tüketim mallarının, kıtlık yaratmak amacıyla ya da fiyat artışı beklentisiyle piyasadan çekilmesi şeklinde de izah edebiliriz¹⁰. İhtikâr olgusu şer’i ve örfi hukukun şiddetle yasaklamalarına rağmen¹¹ piyasalarda -her ürün için söz konusu olmakla birlikte- daha çok temel ihtiyaç maddeleri üzerinden ortaya çıkan, dönemlerle sınırlandırılmayacak kadar eski ve muvakkat (geçici) olmayan, yaygın ve derin bir problem alanıydı. İhtikâr; tabii, siyasi, idari ve mali vb. nedenlerle ortaya çıkmış olan kıtlığın derinleşmesinde ve hatta iâşe buhranlarına neden olabilecek veya başlamış olan buhranı tek başına devam ettirecek güce sahip, “*hızlandırılan etkileri olan*” ve “*can alıcı bir aşama*” olarak nitelendirilebiliriz¹².

İncelediğimiz 19.yy ve 20.yy’ın ilk çeyreğini kapsayan bir yüzyılı aşan dönem içerisinde ihtikâr, bütün vilayet, kaza ve köylerdeki piyasalarda görülen önemli bir sorun alanıydı. İhtikâr çok geniş bir yelpazede alım satım konu olan tarım ürünlerinden, imalat sonucu elde edilenlere kadar bütün piyasalarda görülebilmekteydi. Ürünler arasında ihtikâra daha fazla maruz kalanlar şüphesiz ki üretici ve tüketicinin her zaman en fazla ihtiyaç duyduğu, talebi yüksek olan üretim ve tüketim mallarıydı. Muhtekir¹³ diğer üretim ve tüketim maddelerine oranla daha çok, temel ihtiyaç malları üzerinden daha fazla kâr ve kazanç elde edebilme imkânına sahipti. Zira bu malların talep esnekliğindeki katılık muhtekire fiyatları kolaylıkla yükseltebilme fırsatını vermektedir. Çalışma bu

⁸ İhtikâr kavramı yerine bugün karaborsa kavramı kullanılmaktadır. Ancak bu kavramın dönem içerisinde kullanılan şekliyle ihtikâr kavramını tam olarak karşılamadığı açıktır. Piyasada olmayan bir malın gizlice yüksek fiyatla alınıp satılması işi olarak tanımlanan karaborsa kavramına karşın bu metinde kullanılan ihtikâr kavramı bu anlamı da içine alacak şekilde ancak daha geniş bir içeriğe sahip olarak istifçilik, vurgunculuk ve tekelcilik anlamlarına da gelmektedir. Bunlarla birlikte mevcut piyasada meydana gelen veya ileride meydana gelebilecek fiyat dalgalanmalarından yararlanılarak haksız bir kazanç elde etme anlamında da kullanılmıştır. Hatta çalışma sürecinde incelenen belgelere göre sonucunda haksız kazancın olduğu her hangi bir uygulama ihtikâr olarak nitelendirilmiştir. Ancak çiftçinin kendi mahsüllerini, esnaf ve sanatkârların kendilerinin ürettikleri malları istedikleri zaman piyasaya sürmeleri ihtikâr sayılmamaktaydı. Ahmet Tabakoğlu, *İktisat Tarihi Toplu Makaleler I*, Kitabevi yay., İstanbul 2005, s.129.

⁹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, “ihtikâr maddesi”, Ankara 1988, s.419

¹⁰ Cengiz Kallek, “İhtikâr maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21.cilt, s.560. Temel ihtiyaç maddeleri kadar olmasa da lüks tüketim maddeleri de ihtikâra konu olabilmekteydi. Samur ve Lale üzerinden gerçekleşen ihtikâr için bkz. Sabri Ülgener, *Tarihte Darlık Buhranları*, Derin Yay., İstanbul 2006, s.97.

¹¹ İhtikâr eylemi şer’i hukukun temel kaynakları olan âyet ve hadislerde açık ve şiddetli bir şekilde yasaklanmıştır. Mesela bir âyet-i kerimede “Birinizin mallarını haksızlıkla yemeyin ve bile bile günahla insanların mallarından bir bölümünü yemeniz için onları hâkimlere aktarmayın”. Bakara, 2/188; mesela bir hadis-i şerifte; “Pazara mal celbeden rızıklanır, muhtekir mahrum bırakılır. Kim müminlerin bir gıdasını onlara karşı saklar, ihtikâr yaparsa, Allah onu iflâsa ve cüzzam hastalığına düşür eder.” İbn Mâce, “Ticarât”, 6.

¹² Ülgener, *a.g.e.*, s.92-93, 95-96.

¹³ İhtikârı yapan kişi. Develioğlu, *a.g.e.*, “muhtekir” maddesi, s.675.

ürünler içerisinde temel ihtiyaç maddeleri olarak nitelendirilen ve ihtikâr sorunun yaşandığı başlıca alanlardan olan odun-kömür, et, tuz, buğday (hınta), zahire, gibi temel ihtiyaç maddeleri ile kereste, zeytin, tütün (duhan) ve halı piyasasında meydana gelen ihtikâr kapsamına giren olaylar üzerinden şekillendirilmiştir.

Çalışma Başbakanlık Osmanlı Arşivinde değişik fonlarda yer alan ilgili belgeler temel alınarak hazırlanmıştır. İkincil kaynaklara konunun eksik kalan ve desteklenmeye ihtiyaç duyulan alanlarında başvurulmuştur.

1. İhtikârı Gerçekleştiren Zümreler

İhtikârın daha çok temel ihtiyaçlardan olan odun, kömür, tuz, un, zahire, et, vb. mallar üzerinden yapıldığını görmekteyiz. Bu ürünler üzerinden ihtikâr suçunu işleyenler veya işleyene göz yumanlar yetki sahibi kişiler ve memurlar, mütezimler ve gemi sahibi tüccarlar gibi zamana ve piyasaya göre değişen farklı zümreler olabilmekteydi. Problem çok değişik kişi ve kurum kaynaklı olabilmekle birlikte çalışma boyunca incelediğimiz belgelerde dikkat çeken husus Osmanlı Devleti teb'asından olan tüccarlar içerisinde ihtikâr suçuna bulaşanların daha çok gayrimüslim halktan olmalarıdır. İncelediğimiz dönem için bu durumun oluşmasında temel neden ticari hayat içerisindeki gayrimüslim halkın ağırlığının müslüman kesime nispetle daha fazla olmasıdır. Mesela 1911 yılı İstanbul'unda kayıtlı tüccarların çoğu Hıristiyan Osmanlılar içerisinde özellikle Rumlar ve Ermeni asıllı vatandaşlardı. Tüccarlar içerisinde Müslüman isimli olanların ağırlığı toplamın %10'u kadardı. İstanbul'daki en büyük mensucat ithalatçıların 2/3'ü Ermeni, ancak 1/7'si Türklerden oluşmaktaydı¹⁴. Anderson, Ermenileri Şark'ın tüccar Yahudileri olarak nitelendirir. Yine Ermenilerin Balkanlar'dan Çin'e kadar büyük şehirlere nüfuz ettikleri, Türklerin işlerini bunlara kaptırdığı, ticaret, tefecilik işleriyle uğraştıkları ve sermayeyi ellerine geçirdikleri bilgisini verir¹⁵.

İhtikâr genellikle doğrudan kişisel menfaat için başvuru kanun dışı bir yoldu. Ancak, kamu görevlilerinin kendi kurumları lehine ihtikâr suçu işledikleri de görülmektedir. Ekmekçi esnafı, kethüda ve yiğitbaşlarından bazıları, Karadeniz sahilinde bulunan Karasu ve Kocalı kazalarında gürgen ağacından kesilmiş ve ekmek imalinde kullanılan ekmekçilere ait elleme tabir olunan oduna ve bu odunu İstanbul'a nakleden gemi reislerine İstanbul Ağası tarafından gayri kanuni bir şekilde müdahale edildiğine dair şikâyette bulunmuştur. Burada İstanbul Ağaları'nın kendilerine ait ocaklık olarak ayrılan 750 çeki¹⁶ oduna kanaat etmeyip, ekmekçi esnafının odununa müdahale ettiği hatta akçesi verilen oduna dahi müdahale ettiği şikâyet konusu olmuştur. İstanbul ağası suçlamayı kabul etmiş ve kazalardan ekmekçi esnafı için gelen elleme tabir edilen oduna

¹⁴ Leila Fawaz, *Merchants and Migrants In Nineteenth-Century Beirut*, Cambridge 1983, s.95'ten aktaran Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, c.2, Eren yay, İstanbul 2004, s.958; ayrıca bkz. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Tanzimatta İçtimaî Hayat, Tanzimat II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1999, s.643-644.

¹⁵ Hatta Ermenilerin (ve Rumların) iktisadi güç yanında siyasi güce de sahip olup Türk devletinde en kuvvetli kimseler olduklarını belirtir. Payitahtta görevli yüksek dereceli memurların % 25'inin ve Padişah'ın başmabeyincisinin Ermeni asıllı olduğunu vurgular. K.Hamsun-H.C.Anderson, *a.g.e.*, s.19.

¹⁶ 1 çeki=225,789 kg. "Osmanlı Döneminde Ölçü Birimleri", <http://tr.wikipedia.org>.

müdahale etmeyeceğini taahhüt etmiştir¹⁷. Benzer şekilde bu şikâyetten 16 sene sonra Karasu ve Foçalı (Kocaili) esnafı ve gemi kaptanlarının, İstanbul Ağası'nın Karasu ve Foçalı (Kocaili) kazalarından 750 çekiden fazlası ekmekçi esnafına ait olan oduna el koyduğundan şikâyet ettiği görülür¹⁸.

Kamu görevlilerinin ihtikâra bulaştıklarını gösteren bir belgede, Edirne vilayetinde zahirenin bir kısmının muhtekirlerin eline geçtiği ve kaim-makamların elde ettikleri menfaat nedeniyle bazı “*suveri istimalatla me'luf (alışmış) oldukları*” ve Vali Paşa'nın emirlerini “*isğa*” etmemek gibi¹⁹ durumlarla karşı karşıya kalındığı görülür. Burada gösterildiği gibi, tüccarların haricindeki özellikle siyasi nüfuz sahibi zümrelerin ihtikârla olan ilişkisi nedeniyle yıllar boyunca etkili iase politikalarının hayata geçirilmesini engellemiştir²⁰.

Zaman zaman mültezimlerin de ihtikâr suçu kapsamına girecek uygulamalar içerisine girdikleri görülmektedir. Kastamonu vilayetinde Hamidiye kazasının Eğerçi, Gerze vs köy halkının, zahire bakımından zaruret içinde olmasına rağmen muhtekir aşar mültezimlerinin zahire fiyatının yükselmesini bekleyip ambarlarındaki malı piyasaya arz etmemekte olduğu ve mültezimin, zahirenin kıyyesi²¹ 5 kuruş olmadıkça piyasaya bir tane (habbe) dahi vermeyeceğini seslendirmekte olduğu, dolayısıyla bu durumun fakir çiftçiyi sıkıntıya sokacağını vurgulayan, muhtekirler hakkında gerekli kanuni işlemlerin yapılmasını talep eden Dâhiliye Nezareti'ne telgraf yoluyla şikâyette bulunduğu görülür²².

Yine ülkenin farklı bir bölgesinde, Eflak ve Boğdan boyarlarının ellerinde, Tuna, Ruscuk ve Zıştovi kazalarında ve İsmail kasabasındaki mültezimlerin külliyetli miktardaki zahireyi ihtikâr amacıyla rayiç fiyatla satmayıp daha yüksek bir fiyat ile satmak arzusuyla ellerinde tutmakta olduklarının merkeze bildirildiği görülür²³.

Bazı gemi sahibi veya nakliye yapan tüccarların da yüksek kazanç arzusuyla ihtikâr peşinde olabildikleri anlaşılmaktadır. Tatarların uzaktan arabalarıyla getirdikleri zahireyi iskelelerdeki muhtekir gemi sahiplerinin düşük bir bedelle almak istemeleri nedeniyle zarar gören tatarların mağduriyetlerinin ortadan kaldırılması hakkında Akkırman ve Tuna sahillerindeki kadılara hüküm gönderildiği görülür²⁴.

İhtikâr yoluyla kazanç elde etmede zaman faktörü çok önemliydi. Çünkü muhtekirler piyasadaki ürünlere duyulan ihtiyacın derecesini zaman faktörünü kullanarak arttırmaktaydılar. Böylece ihtiyacın derecesiyle ürünün fiyatı birbirine paralel olarak artmaktaydı.

İhtikâr problemi piyasalardaki ağır etkisini narh uygulamasının cari olduğu dönemlerde hissettirdiği gibi narhın kaldırıldığı dönemlerde de devam ettirmiştir. İncelediğimiz 1901 (1318)

¹⁷ İstanbul Ahkâm Defterleri, nr. 5, sh.233, hüküm (bundan sonra hk.) 712'den aktaran Ahmet Tabakoğlu vd. (Yay. Haz.), *İstanbul Esnaf Tarihi I*, İstanbul Külliyyatı I, İstanbul Araştırmaları Merkezi İstanbul 1997, s.266.

¹⁸ İstanbul Ahkâm Defterleri, nr.9, sh.26, hk.107'den aktaran, Ahmet Tabakoğlu vd. (Yay. Haz.), *İstanbul Esnaf Tarihi II (1764-1793)*, c.2, İstanbul 1998, s.254-256.

¹⁹ BOA, *Y.A.HUS.*, 159/23, 1294 L. 14.

²⁰ Ülgener, *a.g.e.*, s.99.

²¹ Okka demektir. 1282 gr'a karşılık gelir. “Osmanlı Döneminde Ölçü Birimleri”, <http://tr.wikipedia.org>.

²² BOA, *DH.MKT.*, 1241/71, 1326 S. 16.

²³ BOA, *C.BLD.*, 72/3562, 1255 Z. 29.

²⁴ BOA, *C.İKTS.*, 41/2019, 1171 S. 29.

tarihli bir belgeye göre, İstanbul'daki bazı muhtekir celeplerin²⁵ ittifak edip ağnamın şehre zamanında girmesini engelleyerek et fiyatlarını dokuz kuruşa kadar tırmandırdıkları görülür. Bu süreçte sadece bir miktar ağnam piyasaya arz edilmiş, bunlar da yüksek fiyat ile satılmıştı. Neticede *İdare*, İstanbul halkının ihtiyacını gidermek ve bu ihtikârın önünü almak için piyasaya müdahale etmiştir. Piyasada oluşan mal darlığını (müzayaka) ortadan kaldırmak ve fiyatları düşürebilmek için diğer bölgelerden ağnam getirtmiş ve fiyatları ancak bu yolla düşürebilmiştir²⁶.

2. İhtikâra Konu Olan Ürünler

2.1 Odun ve Kömür Piyasası

Tüketicinin temel ihtiyaçlarından olan odun ve kömür daha fazla kazanç için en fazla suistimal edilen ve ihtikâra konu olan ürünler arasındaydı. Genellikle muhtekirlerin, piyasada mevsimsel olarak ortaya çıkan talep artışlarından yararlanarak önceden biriktirdikleri (iddihar ettikleri) odun ve kömürü daha sonra mevsimi geldiğinde veya talebin yüksek olduğu dönemlerde piyasaya sürüp yüksek kazanç elde etme yolunu takip ettikleri görülür. Oysa *İdare*'nin temel arzusu ve politikası piyasada odunun ve kömürün bol olmasını temin etmek ve ilgili idari birim marifetiyle bu odunların döneme göre (narh veya serbest piyasa politikasının cari olduğu dönemlerde) belirlenen fiyattan veya piyasada oluşan “*uygun*” fiyattan satılmasını sağlamaktır.

İncelediğimiz dönemlerde muhtekirlerin nizama aykırı uygulamalarıyla ilgili Dâhiliye Nezareti'ne sürekli ihbarlar ulaşmaktaydı. *İdare*'nin yaptığı takibat sürecinin önemli bir parçası olarak alınan ihbarlardan birinde Hüseyin Bey'in Büyükdere Çayırılığı'nda 5.000 çeki odunu olduğu ve yanlarında memur bulunan İbrahim ve kâtibi Hidayet Efendi aracılığıyla odunun her bir çekisinin 30 kuruşa satıldığı bildirilmiştir. *Mir-i Müşarunileyh Hazretleri'nin* Hangar İskelesi'nde tahminen 6.000 çeki kestane odunu olduğu ve bunları yanlarında bulunan memur aracılığıyla 30 kuruşa sattığı, Yeniköylü Salih ve ortağı sarraf Nurozoğlu'nun Büyükdere Çayırılığı'nda tahminen 4.000 çeki odunu olduğu ve çekisini 35'er kuruşa sattıkları, Kavak karantinasında tercüman olup Katolik milletinden olan Ohannes ve ortağının Kavak iskelesinde tahminen 20.000 çeki odunu olduğu ve çekisini 40 kuruşa sattıkları, Mihmandar Reisi ve Arabacı Mustafa Ağaların Beykoz İskelesi'nde tahminen 2.000 çeki odunları olduğu ve civar korulardan da odun getirttikleri ve bunları 30 kuruşa sattıkları, İsmail Ağa ve ortakları Serkis ve Artin'in Sultan İskelesi'nde tahminen 50.000 çeki tomruk ve ince odunları olduğu ve çekisini 40 kuruşa sattıkları, sarraf olan Misak ve Agop adlı kimselerin Göksu İskelesi'nde tahminen 80.000 çeki tomruk ve ince odunları olduğu ve Tarabya'da Fransızların direktörü Mermicioğlu Artin aracılığıyla çekisini 40 ve 35'er kuruşa sattıklarının ihbar edildiği görülür²⁷. Piyasa şartlarında 25 kuruş olması gereken odunu 30-40 kuruş aralığında satmanın yollarını arayan bu kesimin haksız bir şekilde % 20 ila % 60 dolaylarında, daha fazla kar elde etme peşinde oldukları anlaşılmaktadır.

²⁵ Celep, kesilecek hayvanları özellikle ağnamı (koyun sürüsünü) celbederek kasaplara satan tüccardır. Zaman zaman ihtikârı bizzat söz konusu celeplerin yaptığı görülür. BOA, *BEO*, 3272/245378, 1326 S. 14.

²⁶ BOA, *DH.MKT.*, 2463/153, 1318 Za. 29.

²⁷ BOA, *A.MKT.NZD.*, 165/17, 1272 M. 19.

2.2 Et Piyasası

Et, buğday (ekmek) ile odun ve kömür gibi halkın ihtiyaç maddeleri içerisinde en temel ihtiyaçlardan biriydi. Özellikle İstanbul'un et ihtiyacı çok önemliydi. Et sarayın, askerinin ve halkın ihtiyacı için taşradan getirilirdi. Sarayın ve ordunun ihtiyacı öncelikli olduğu için etin kalanı satılmak üzere kasaplara dağıtılırdı²⁸.

İhtikâr kaynaklı veya farklı nedenlerden olsun et arzında meydana gelebilecek bir azalmanın sonucunda et fiyatlarının artmasının piyasalarda meydana getireceği sıkıntının halka yansımaları diğer birçok ürüne göre çok daha ağır olmaktadır. Bu nedenle *İdare* et piyasasını, diğer temel ihtiyaç maddeleri piyasalarında olduğu gibi, sürekli gözlem altından tutmakta ve düzenlemekteydi²⁹. Piyasada üretici ve tüketiciyi sıkıntıya sokacak bir ihtikâr hareketini de affetmemekteydi³⁰. Problemin kaynağına göre tedbirler almakta ve düzenlemeler yapmaktaydı. Et piyasasını sıkıntıya sokan unsurlar genellikle celebler aracılığıyla Anadolu'dan İstanbul'a sevk edilen koyunların muhtekirler tarafından satın alınıp saklanması³¹ gibi kanun dışı uygulamalardan kaynaklanmaktaydı. Bu muhtekirlerin yolda devreye girip hayvanları satın almasını engellemek için her kazada sürülerin başına memur tayini gibi tedbirlere başvurulduğu görülür³². Ancak piyasalarda alınan bu vb. türlü tedbire rağmen etin talebi yüksek temel ihtiyaç maddelerinden olmasından dolayı ihtikâr sorununun en fazla yaşandığı ürünlerden biri olduğu söylenebilir.

Et piyasası içinde kuzu ve koyun eti talebi çok daha yüksek ürünlerdi. Bu piyasada yapılan usulsüzlükler daha çok büyük ve merkez olan şehirleri etkilemekteydi. Zira bu şehirlerin temel ihtiyaçları civar bölgelerden karşılanmaktaydı. Bunlar içerisinde et ihtiyacının büyüklüğü nedeniyle İstanbul en önemlisiydi. Yılın bazı dönemlerinde et talebi yükselmekteydi. Mesela Rûz-i Hızır (Hıdırellez Bayramı) yaklaştığında Kocaeli ve Hüdavendigâr sancaklarında bulunan kazalar olan İznikmid (İznik), Kurşunlu, Yalakabad (Yalova), Mudanya, Mihaliç ve Bandırma taraflarından İstanbul'a büyük miktarda kuzu sevk olunurdu. Kuzular piyasada gerek ayakta (canlı satışla) ve gerekse kasap eliyle halkın tüketimine arz edilirdi. Bu kazalardaki çiftlikler, mandıralar ve ağıllarda mevcut bulunan kuzuların bir başının dahi gizli veya açık dışarıya kaçırılması, madrabazlara ve muhtekirlere satılması yasaktı³³. Ancak bazı muhtekir ve madrabazların İstanbul'un (Saltanat-ı Seniyye) civarında bulunan bu kazalardan satın aldıkları kuzuları Galata ve Beyoğlu taraflarına sattıkları görülür.

²⁸ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c.2, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür İşleri Yayını, İstanbul 1995, s.785.

²⁹ BOA, *BEO*, 3143/235716, 1325 Ş 4; *A.MKT.NZD.*, 289/5, 1276 M. 24.

³⁰ Yanya'da kasaphanelerden başka yerlerde koyun kesimi ve satışı yasaktı. Bu yasağı kaldırmak isteyen Hancılar Kethüdası (Panayot) ruhsat çıkarabilmek için Yanya Meclis-i Kebiri'nden bir ağaya bin kuruş rüşvet vermek isteyince olay mahkemeye intikal etmiştir. Mahkeme sonucunda Panayot vermek istediği rüşvet miktarı kadar cezaya ve ücra vilayetlerden birinde iki yıl süreyle nefy cezasına çarptırılmıştır. BOA, *A.MKT. MVL*, 93/93, 1274 Ca. 06.

³¹ İstanbul Ahkâm Defterleri, nr. 11, sh.242, hk. 739'dan aktaran, Ahmet Tabakoğlu vd. (Yay.Haz.), *İstanbul Esnaf Tarihi II (1764-1793)*, s.360; BOA, *A.MKT.NZD.*, 304/78, 1276 B. 18.

³² BOA, *A.MKT.UM.*, 246/32, 1272 Za. 27.

³³ BOA, *C.BLD.*, 7/333, 1230 Ca. 25.

Merkezi ve yerel idari birimlerin et piyasasını kontrol altına tutabilmesi için sürekli teyakkuz halinde olması gerekmektedir. Bu nedenle merkez (genellikle Dâhiliye Nezareti) ilgili idari birimleri, özellikle et talebinin yüksek olduğu dönemlerde, ihtikâr konusunda sürekli uyarmaktaydı. Bu anlamda *İdare*, 20 Mart 1851 tarihli bir belgeye göre, zaptiye ve ağnam müdürlerine gönderdiği bir emirde; muhtekir madrabazların faaliyetlerinin kuzu kıtlığına neden olduğu vurgusuyla ve Ruz-ı Hızır'ın yaklaştığı ve bu tarihlerde İstanbul halkı için çokca kuzu kesildiği hatırlatmasını yaparak, halkın sıkıntı çekmemesi için bahsi geçen günden evvel kontrol dışı kuzu alım ve satımının engellenmesini istemiştir³⁴. Burada yer verdiğimiz belgede olduğu gibi, et ve et piyasası hakkında ilgili idari birimler arasındaki yazışmalarda geçen ihtikâr konusundaki hatırlatmalar, emirler, görevlendirmeler her yıl tekrar yaşanan aktif sürecin bir parçasıydı.

2.3 Tuz Piyasası

İhtikâra konu olan en önemli temel ihtiyaç maddelerinden biri de tuzdu. Perakende piyasada tuz fiyatlarının ihtikâr nedeniyle zaman zaman yükseldiği görülmektedir. Tuzun perakende piyasadaki fiyatı yükseldiğinde *İdare*, piyasayı düzenlemek adına farklı yöntemler denemiştir. Önceleri tuzlalardan (tuz madeni) 25 kıyyenin altındaki miktarlarda tuz satışı yapılmamaktaydı. Bu nedenle tüketici *İdare*'nin ifadesiyle tuz muhtekirlerinin eline düşmekteydi. Bu durumu ortadan kaldırmak için tuz memlahalarından tüketicinin yarım ve bir kıyyelik tuz satın almasına ve doğrudan alış verişi yapmasına müsaade edildiği görülür. *İdare*'nin tuz fiyatını düşürmeyi hedefleyen bu uygulamasının neticede arzulanan seviyede fiyatları düşürmediği görülünce farklı politikalara başvurulmuştur. Bu anlamda fiyatları yükselten temel nedenin ne olduğu araştırıldığında halkın ihtiyacı olan 1 kilo tuz için memlahaya gitmeyi tercih etmediği sonucuna varılmıştır. Tuzun memlahadan tüccar tarafından satın alınıp esnaf tarafından mîrî fiyata eklenen uygun bir kârla, dükkân ve bakkallara satıldığı, fiyatları aşırı yükselten nedenin de bu esnaf grubunun aralarında ittifak ederek tekel oluşturmalarından kaynaklandığı sonucuna varılmıştır³⁵.

Bu dönemde ihtikâr sorununa bir çare olarak Rüsumat İderesi'nce tuza tekrar önceden olduğu gibi narh konulmasının teklif edildiği görülür. Rüsumat İdaresi'nin teklifine Meclis-i Vâlâ'nın verdiği cevap önemlidir. Cevapta; bütün madde, eşya ve ürünlerin fiyatlarını ucuzlatmak ve halkın menfaatini sağlamak ancak serbest ticaret ile mümkün olacağından halkın temel tabii ihtiyaçlarından olan eşya ve erzaktan narhın kaldırıldığı vurgulanmıştır. Bu cevap, narh uygulamasının kaldırılmasının gerekçesini ortaya koymakla birlikte piyasayı düzenleme adına kadîm uygulamada meydana gelen değişimi göstermesi bakımından anlamlıdır. Sonuç olarak yaşanan tecrübelerden sonra İstanbul'a ve taşraya şamil bir tuz narhı uygun görülmemiş ve çare olarak bazı kasabalarda tuz mağazaları açılması kararı verilmiştir. Tuz fiyatının uygun bir seviyeye ancak böyle çekilebileceği şeklinde oluşan kanaat ve alınan kararlar Rüsumat Emaneti'ne tebliğ edilmek üzere karara bağlanmıştır³⁶.

³⁴ BOA, A.MKT.NZD., 32/60, 1267 C 17; 32/34, 1267 C. 14.

³⁵ BOA, A.MKT.MHM., 387-A/83, 1284 Ra. 18.

³⁶ Gös. yer.

2.4 Hınta (Buğday) Piyasası

İhtikâr için muhtekirin her zaman piyasayı kendi şartlarına uydurmasına gerek yoktu. Mevsim ve iklim kaynaklı nedenlerle mahsulün az olduğu ve piyasadaki arzın daraldığı yıllarda ihtikâr için gerekli zemin kendiliğinden oluşmaktaydı. Çiftçiler dahi bu şartlarda piyasada bulunan muhtekirlerin davranış usullerini takip edebilmekteydi. Bu duruma örnek olan bir belgedeki göre, Silivri ve civar bölgelerde çiftçilerin, ürettikleri buğdayı *İdare* tarafından belirlenen maktu fiyat üzerinden mübayacılara teslim etmeleri ve aynı şekilde şaîr (arpa), çavdar ve alaf gibi mahsüllerini rayiciyle kapana gönderip satmaları gerekirken nizama uymadıkları ve ihtikâra tevessül ettikleri görülür. Çünkü önceki sene meydana gelen kıtlık nedeniyle ellerindeki hıntayı iyi bir fiyat olan 3,5 kuruşa sattıklarından, yine bu fiyatı yakalamak ve mahsullerini tekrar aynı şekilde yüksek fiyatla satmak için ambarlarda biriktirme yolunu takip etmişlerdi. *İdare* tarafından gerçekleştirilen tahrirat ile çiftçilerin bu şekildeki bir uygulamayla hıntayı kışın ekmekçi, oduncu ve değirmencilere 3,5-4 kuruşa vermek ümidiyle satmadıkları ve biriktirdikleri neticesine varılmıştır³⁷.

2.5 Zahire Piyasası

İhtikâr Ortaçağ'dan yakın tarihlere kadar, zahire ticaretine nüfuz ederek zahireyle birlikte yol almıştır. Birini diğerinden ayırmak mümkün olmamıştır. Bu birlikteliğin neticesinde zahire tüccarı şehre bolluk değil darlık getiren kişi olmuştur³⁸.

Mamüretü'l Azîz'de Eğin ve Arapgir kazalarında bulunan zahire tüccarının bazı mahalli memurların da desteğiyle 120 kuruşa satın aldıkları zahirenin kilesini 440 kuruşa bile satmak istemedikleri ve fiyatın daha da artmasını beklemek gibi bir hareket tarzı benimsedikleri görülür. Bu durumun, özellikle fukara halkın³⁹ zarar görmesine neden olduğunu vurgulayan arzuhal Dâhiliye Nezareti tarafından tahkik ettirilmiş ve neticede şikâyetlerin doğruluğu tespit edilince muhtekirlerin elindeki zahirenin alınıp "*mutedil bir fiyatla*"⁴⁰ muhtaç ahaliye satılması kararı verilmiştir⁴¹.

Benzer şekilde Kütahya'da bazı yiyecek ve zahirenin fiyatı yükselince, muhtekirlerin kilesini 7-8 kuruştan aldıkları zahireyi satmayıp, ürünün fiyatının daha fazla artmasını bekledikleri görülür. Burada da üzerinde durulan nokta bu durumdan daha çok fukara halkın etkileneceği vurgusu olmuştur. Neticede bir çare olarak *İdare*, her zaman takip edilen bir uygulamayla, muhtekirin elindeki genel ihtiyaçlardan olan zahireyi, muhtekirlerin rızasına bakılmaksızın ortaya çıkartıp piyasadaki rayiç fiyat ile ahaliye sattırıştır⁴².

³⁷ BOA,C.İKT., 14/685, 1210 S. 22.

³⁸ Ülgener, a.g.e., 92-93

³⁹ Fakir halkın içine düştüğü durum, vehamet ve zarar vurgusu ihtikâr probleminin zikredildiği piyasa ile ilgili hemen her resmi belgede karşımıza çıkan bir durumdur. Çalışma boyunca burada ve birçok belgede muhtekir taifesinin yol açtığı probleme dikkat çekerken ve meselenin önemi anlatılırken, hukuk ve hukuksuzluğun meni vurgulanan hususlardan olmayıp "fakir halkın dıçar olduğu zarar" vurgusu öne çıkarılmaktaydı. Mesela bkz. BOA, DH.MKT., 2733/55, 1327 M. 16.

⁴⁰ Piyasada kanun dışı her hangi bir etkiye maruz kalmadan arz ve talep ilişkisiyle oluşan rayiç fiyat.

Genellikle bu fiyat piyasada normal zamanlardaki cari olan fiyattı.

⁴¹ Gös. yer.

⁴² BOA, A.MKT.MHM., 496/51, 1305 B. 7.

3. Diğer Ürün Piyasaları

İhtikâr sorunu daha çok temel ihtiyaç maddeleri piyasalarında görülmekle birlikte diğer birçok ürün piyasalarında da varlığını hissettirmektedir. Bu bölümde bu ürünler üzerinden gerçekleştirilen ihtikâr ile ilgili örnekler verilecektir.

3.1 Kereste Piyasası

Kereste piyasası ihtikârla karşılaştığımız bir diğer alandır. Valide Sultan tarafından Eyüp'de Hazreti Ebu Eyyüb-el Ensârî civarında yapılacak yeni bir bina ve tamir edilecek imaret ve türbe için gerekli keresteyi temin etmek üzere görevli kethüda, malzemeyi yerinden satın almaları için Ahyolu'na adamlarını göndermiştir. Ancak buradaki piyasaya hâkim olan muhtekir taifesinin tüm kerestenin satışını gayri kanuni bir şekilde tekellerine aldığı ve keresteyi üç kat fiyata satmakta olduklarını tespit etmiştir. Kethüda, esnafın meydana getirdiği tekel nedeniyle piyasada oluşan yüksek fiyattan korunabilmek için, keresteyi doğrudan doğruya kaynağından yani piyasaya getiren arabacıardan arabacı fiyatına satın alabilmek ve bu süreçte kendilerine muhtekir gurubun (esnafın) baskısını engellemek için Ahyolu ve kereste naklolunan iskelelerin kadılarına hitaben “*bir kıta emru âlî*” yazılması talebinde bulunmuştur⁴³.

Kerestenin piyasada kaynağından aracısız, doğrudan satın alınabilmesi için talepte bulunulduğunu gösteren bu belgede; kereste piyasasında muhtekir gurubun tüketici ile üretici arasına girip haksız kazanç elde ettiğini ve b

3.2 Zeytin Piyasası

Diğer birçok üründe olduğu gibi zeytin de ihtikâra maruz kalan ürünlerdendi. İstanbul'da zeytin üzerinden ihtikâr yapılması burada bulunan pazarbaşı, zeytinci esnafının kethüdası ve birçok esnafın şikâyetlerine neden olmuştur. Zeytin piyasasında mahsulünün olması gereken iskeleden farklı bir iskeleye indirilmesi yoluyla ihtikâr yapıldığından şikâyet edilmiştir. Burada verilen bilgiye göre, eskiden beri Karamürsel ve civar bölgeden gelen zeytin gemileri Cibali İskelesi'ne yanaşarak yüklerini zeytinci esnafına satmaktayken manav esnafının, zeytin yüklü gemileri nizama aykırı bir şekilde Yemiş İskelesi'ne yanaştırarak mevcut ürünü satın aldıkları sonra da yüksek fiyata sattıkları anlaşılmaktadır⁴⁴.

3.3 Tütün (Duhan) Piyasası

Tütün tüccarı, diğer ürünlerde olduğu gibi ellerinde bulunan tütünleri daha yüksek fiyat ile satabilmek için gizleme ve piyasa şartlarına göre zamanı gelince tedrici olarak satışa çıkarma yolunu takip etmekteydi.

İdare tütünün piyasadan kaçırıldığını birçok şekilde anlayabilme imkânına sahipti. Burada ise İstanbul ve Arabistan'a tabi duhan gümrükleri mülhakatından Adana, Trablus ve buralara bağlı gümrüklerin bulunduğu yerlerde hâsıl olan tütünün ilgili senedeki miktarı dikkat çekici oranlarda azalınca problemin ancak ihtikârdan kaynaklandığı değerlendirildi⁴⁵.

⁴³ BOA, C.BLD., 85/4206, 1207 B. 29.

⁴⁴ BOA, C.BLD., 56/2783, 1191 S. 21.

⁴⁵ BOA., C.İKTS., 31/1533, 1203 Ra. 29.

3.4 Halı Piyasası

Burada Uşak halıları üzerinden yapılan ihtikârî şikâyet eden arzuhal söz konusudur. İlgili arzuhale göre, Uşak halıları bir müddetten beri İzmir’de mukim bazı muhtekir tüccar ve komisyoncuların hile ve desise dolu faaliyetleri neticesinde piyasada günden güne gözden düşmekteydi. Bu ürünün ihracatının önceki senelere oranla % 50’ye gerilediği bilgisi verilerek durumdan şikâyet edilmekteydi. Arzuhalde yer alan bu ihtikâr iddiası *İdare* tarafından dikkate alınmış ve konu tahkikat yapılmak üzere Ticaret ve Nafia Nezareti’ne gönderilmiştir.⁴⁶

4. İhtikâr Yöntemleri

İhtikâra konu olan başlıca ürünlerle ilgili bölümde verilen örnekler muhtekirlerin yöntemleriyle ilgili bazı ipuçlarını vermektedir. Bu kısımda konu daha etraflıca alt başlıklar halinde incelenmiştir.

İhtikâra yönelen tüccar ve zümrelerin hedefi yüksek kâr ve dolayısıyla kazanç elde etmektir. Bu amaçla ihtikâra konu olan malın piyasa fiyatını yükseltmek için biriktirilmesi ve akabinde fiyatı yükselen malların tüketiciye arz edilmek üzere piyasaya getirilmesi, en yaygın yöntemlerdendir. Mesela Kütahya’da, 1888 yılının Mart ayında bazı yiyeceklerin ve zahirenin fiyatları farklı nedenlerle yükselince, muhtekirler için uygun şartlar oluşmuştu. Kilesini 7-8 kuruştan aldıkları zahireyi satmayıp, fiyatın daha fazla artmasını beklemişlerdi. Tabii bu ve buna benzer durumlar belgelerde de vurgulanarak zikredildiği gibi, büyük oranda fakirleri etkilemekteydi. Bu nedenle halk içersinden ihtiyaç duyulan temel tüketim maddelerinin temininde en fazla sıkıntı yaşayanlar gelir seviyesi düşük zümrelerdi. *İdare*’nin istemediği ve engellemek için mücadele ettiği tüketiciyi darlığa sürükleyen bu gibi durumlarda yürütülen politika, muhtekirlerin rızasına bakılmaksızın genel ihtiyaçlardan olup “*erbâb-ı ihtikârın*” elinde olan zahirenin ortaya çıkarılıp, rayiç fiyat ile ahaliye sattırılması olduğundan burada da uygulama bu şekilde olmuştur.⁴⁷

Muhtekirler hemen her fırsatı değerlendirmek için fırsat kollayan kişilerdi. Kuraklık⁴⁸, kıtlık⁴⁹, salgın hastalıklar⁵⁰ (veba gibi), eşkiyalık hareketleri⁵¹, sevkîyat problemleri, kış mevsiminin

⁴⁶ BOA, *BEO*, 2917/218770, 1324 Ş. 9.

⁴⁷ BOA, *A.MKT.MHM.*, 496/51, 1305 B. 7.

⁴⁸ Mevsimin kurak geçmesi muhtekirler için bulunmaz bir fırsattı. 1874 Yılında kuraklığın etkilediği Ankara’da buğdayın kilesi 220 kuruşa çıkmış iken kuraklığın görülmediği Kıbrıs’ta kile başına fiyat 25 kuruş olmuştur. Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880)*, Libra Kitap, İstanbul 2010, s.323. Kuraklığın etkileri ve ihtikâr ilişkisi için daha geniş bilgi için bkz. *a.g.e.*, s.316 vd.

⁴⁹ Gaziantep’te (Ayıntab) 1802 tarihinde buğdayın kilesi 6 kuruş dolaylarında iken, 1820 yılında meydana gelen kıtlık nedeniyle fiyat 10 kuruşa kadar çıkmıştır. Yine Gaziantep’te 1805 yılında ekmeğin okkası (1 okka=1283 gr), 7,3 para iken, kıtlık yılları olan 1819’da 13,7 paraya, 1820’de 18,2 paraya kadar yükselmiştir. Diyarbakır’da 1822 yılında buğday 21 kuruş, arpa 12 kuruş iken, 1845-1846 yılında kuraklık neticesinde oluşan kıtlık dolayısıyla buğday 100-130 kuruşa, arpa 30 kuruşa kadar yükselmiştir. Mustafa Öztürk, “Güneydoğu Anadolu’da Fiyatlar”, V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s.102-103. Kıtlık, ihtikâr nedeniyle meydana gelen bir olay olabildiği gibi, ihtikâr sonucu da oluşabilmekteydi. Her dönemde ihtikâr sonucu oluşan kıtlık olaylarıyla karşılaşmak mümkündür. İhtikâr-kıtlık ilişkisi için bkz. Orhan Kılıç, “Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Kıtlıklar”, *Türkler*, c.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.722-729.

uzaması gibi farklı birçok neden muhtekirler için bulunmaz fırsatlar sunmaktaydı. Bu şartlarda kolay ve yüksek kazanç için müsait hale gelen piyasada fiyatı artan ürünü saklayıp, biriktirerek fiyatları daha da tırmandırdıktan sonra ellerindeki piyasaya arz etmek en fazla tercih ettikleri kazanç şekliydi.

Muhtekir elindeki malın fiyatını artırmak için içinde bulunduğu hemen her şartı değerlendiren kişiydi. Silivri’de kömür muhtekirleri İstanbul’a gelecek olan kömür yüklü on adet geminin şiddetli rüzgâr nedeniyle batması neticesinde İstanbul’da kömüre narh verildi diye, beklentilerinden daha az kazanma korkusuyla, yüzden fazla kömür kayıgını boşaltıp kömürleri saklayarak (depolayarak), İstanbul’a göndermemişti⁵².

İhtikâr yöntemleri başlığı altında ele alacaklarımız; üretici ile esnaf arasına girerek ürünü satın alıp biriktirmek ve saklamak, ürünü ait olduğu piyasadan farklı bir yere sevk etmek, verisiye satışı fırsata çevirmek ve hileli kileleri (hacim ölçü birimi) kullanmak, harp dedikodusu çıkarmak ve tehirden faydalanmak gibi siyasi ve sosyal bunalımları fırsat bilip değerlendirmek şeklinde, dönem içerisinde ortaya çıkan çeşitli örnekler olacaktır.

3.1. Üretici ile Esnaf Arasına Girmek

Muhtekirlerin başvurduğu en yaygın ihtikâr yöntemlerinden birisi gayri kanuni bir şekilde üretici ile esnaf arasına girerek ürünü satın almalarıdır. Bu yolla biriktirilen ürün, zamanı geldiğinde yani fiyat artışı istenen seviyeye ulaştığında, daha yüksek fiyattan piyasaya arz edilmekteydi. Tüketici ürüne normalin üzerinde bir fiyat ödemek durumunda kalmaktaydı. Tüketiciyi mağdur eden bu tür gayri kanuni ticareti ortadan kaldırmaya yönelik yazılan hükümlerden birine göre; İstranca reayası ürettikleri kömürleri arabalarıyla Silivri kasabası yakınında bulunan Papash iskelesine nakledecek ve deniz kenarında açık yerde toplayıp İstanbul kömürü taifesine satarı. İstanbul’daki kömürü esnafı ürünü gemilerine yükler İstanbul’daki ilgili iskelelere indirilirdi. İsteyen halk kömürü gemilerden iskelede satın alır kalanı mahzenlerde biriktirilirdi. Ancak Silivri kasabasından es-Seyyid Feyzullah, Serracoğlu Mehmed, Abdi ve Mino Oğlu, Karabacak, Kapucioğlu Uzun Ali, Mustafa Beşe ile Kurd zimmi isimli muhtekir kimseler kömür üreticilerinin ürünlerini daha taşıma esnasında yolda karşılayıp, ellerindeki kömürü birkaç akçe fazlasına satın almakta, kendi mahzenlerinde biriktirmekte ve kış aylarında istedikleri fiyattan satmak için ihtikâra başvurmakta⁵³. Bir başka hükümde, İstanbul için deniz yoluyla gelen odun ve kömür kayıklarını boğaz girişinde karşılayıp satın alan muhtekirlerin varlığından bahsedilmekteydi. Bunların engellenmesi için her bir kayığa birer bostancı tayin edilmesi gibi bir tedbire başvurulurdu⁵⁴.

⁵⁰ 19.yy’ın başında Diyarbakır’da görülen veba nedeniyle buğday Diyarbakır kilesiyle 6,45 kuruşa yükselmiştir. Oysa 1790 tarihinde Diyarbakır’da buğdayın kilesi ortalama 3,78 kuruştur. Öztürk, *a.g.m.*, s.103.

⁵¹ Mesela 1819 ve 1820 yıllarında eşkiyalık hareketleri nedeniyle Giritte büyük kıtlık yaşanmıştır. Orhan Kılıç, *a.g.m.*, s.726.

⁵² İstanbul Ahkâm Defteri, nr 8, sh.170, hüküm (bundan sonra hk). 542’den aktaran, Ahmet Tabakoğlu vd. (Yay.Haz.), *İstanbul Ticaret Tarihi I (1764-1793)*, 1.c., İstanbul 1997, s.282-283.

⁵³ İstanbul Ahkâm Defteri, nr 2, sh. 284, hk. 951’den aktaran Tabakoğlu vd. (Yay. Haz.), *İstanbul Ticaret Tarihi I*, s.45-46.

⁵⁴ İstanbul Ahkâm Defteri, nr 7, sh. 378, hk. 1178’den aktaran Tabakoğlu vd. (Yay. Haz.), *İstanbul Ticaret Tarihi I*, s.247.

Bir başka hükme konu olan ihtikâr olayı İstanbul Üsküdar'da meydana gelmiştir. İstanbul'un Üsküdar kazasında bulunan köylerde rençber ve reayanın, köylerinde üretip halka ibadullaha (halka) satmak üzere binek hayvanları ve arabalara yükleyerek getirdikleri çeşitli meyve ve sebze gibi insanların ihtiyaç duyduğu günlük yiyecekler ile odun, kömür, ot, saman ve sair ihtiyaçları Üsküdar'da Atpazarı, Çavuş, Doğancılar Meydanı, Ayazma, Salacak iskeleleri ve diğer mahallere getirip narh-ı cari ile satmakta iken muhtekirler Üsküdar dışında yolda iki saat mesafede bu üreticileri karşılayarak ellerindeki ürünleri düşük fiyatla satın alıp, piyasada yüksek fiyatla satarak haksız kazanç elde etmekteydi. Muhtekirler piyasada istedikleri fiyatı bulamadıklarında ise ürünleri depolama yoluna gitmekteydi⁵⁵.

Muhtekirlerin üretici, esnaf ve tüketici arasına girip ürünü satın alması daha sonra uygun zaman ve zeminde fahiş fiyatla satması özellikle tüketiciler için temel ihtiyaçlardan olan odun, kömür et gibi ürünler üzerinden başvurulmuş yaygın bir ihtikâr yöntemiymiş. Mesela, muhtekirler piyasada et arzında önemli görevler yüklenen celepleri yolda karşılayıp bunların ellerindeki ağnamı satın almakta ve hatta ağnam birkaç muhtekir üzerinden el değiştirerek tüketiciye fahiş fiyatla satılmaktaydı⁵⁶.

Temel ihtiyaçların haricinde kalan ürünlerde de muhtekirlerin araya girerek yüksek kazanç elde ettiklerini görmekteyiz. Bir hükümde yer alan olaya göre, İstanbul'da kâğıtçı esnafı "*nizâm-ı kadîm üzere*" taşradan gelen kâğıt türlerini asıl getiren tüccardan birinci elden satın almaktayken Galata'da ikamet eden Şireli Yorgi isimli zimmi "*emr-i âliye ters bir şeklide*" taşradan gelen kâğıdı tüccardan gizlice satın alıp, Galata'da mahzenlere koyup daha sonra yüksek fiyatla satarak ihtikâr yapmaktaydı⁵⁷.

3.2 Ürünün Başka Piyasalara (Bölge ve Ülkelere) Kaçırılması

Muhtekirlerin genellikle başvurduğu yollardan biri de özellikle İstanbul'a sevki zorunlu olan zahire, odun-kömür gibi "*havaic-i asliye*"ye (temel ihtiyaçlara) dâhil ürünlerin İstanbul yerine başka bölgelere veya İstanbul içinde farklı iskele, liman veya semtlere nakledilmesi idi. 19.yy'ın başlarında palamut, mazi, kökboya, afyon gibi sanayi hammaddesi olan ürünlerin ihracı yasaktı. Buna rağmen bu ürünler muhtekirler tarafından üreticiden ucuz fiyata alınıp gizli yollarla Avrupa'ya kaçırılmaktaydı. Bu dönemde dericilikte önemli bir hammadde olan palamutun dışarı kaçırılmasından debbağlar şikâyetçi olmuşlardır⁵⁸. 19. Yüzyıl başlarında yabancı tüccar, iç ticaret yapma hakkına sahip olmamasına rağmen, Osmanlı teb'asından müslüman ve gayrimüslim tüccarla

⁵⁵ İstanbul Ahkâm Defteri, nr 5, sh.100, hk. 312'den aktaran Tabakoğlu vd. (Yay. Haz.), *İstanbul Ticaret Tarihi I*, s.142-143.

⁵⁶ İstanbul Ahkâm Defterleri, nr. 11, sh.242, hk. 739'dan aktaran Ahmet Tabakoğlu vd. (Yay. Haz.), *İstanbul Esnaf Tarihi II (1764-1793)*, s.360.

⁵⁷ İstanbul Ahkâm Defterleri, nr. 7, sh.11, hk. 347'den aktaran Ahmet Tabakoğlu vd. (Yay. Haz.), *İstanbul Esnaf Tarihi II (1764-1793)*, s.57.

⁵⁸ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK yay., Ankara 1991, s.8,116.

işbirliği yapıp, bu kişilerin vasıtasıyla üreticilere yüksek fiyatlar verip kaçak olarak satın aldığı ürünü yine kaçak olarak yurt dışına ihraç edebiliyorlardı⁵⁹.

İstanbul için Halep'ten gelmekte olan 60 yükten fazla Yemen kahvesinin ihtikâr amacıyla Bursa'ya nakledildiği ihbar edilmiştir. Bunun üzerine kahvenin satılmadan ve zayi olmadan seri bir şekilde İstanbul'a ulaştırılması için Bursa naibi uyarılmıştır⁶⁰.

Bir başka belgede Tekfurdağı İskeleyi'ne bağlı kazaların zahiresi uzun yıllar bu iskeleye nakledilirken, ihtikâr maksadındaki bazı kimselerin zahireyi gizledikleri tespit edilmiştir. Bunun üzerine Edirne Bostancıbaşı ve Kadısı'na bu gibi kişileri tehdit eden (uyaran) bir emir gönderildiği görülür⁶¹.

Edirne havalisinde bulunan yerler her zaman için İstanbul'a çeşitli cinsten ve çok miktarda zahire (bakla, mercimek, nohut, mısır ve kahve vs.) gönderen yerlerin başında gelmekteydi. Ancak zaman zaman muhtekir taifesinin ürünlerini daha yüksek fiyata satabileceği piyasalar bulduğunda İstanbul'a gitmesi gereken ürünleri gizlemekte olduğu görülür. Ele aldığımız belgedeki örnekte; muhtekirlerin, bu ürünleri İstanbul'dan daha yüksek fiyatla satabilecekleri Selanik'e gönderip buradaki han ve mağazalarda stokladıkları görülmektedir. Yönetim bu durumu fark edince bu muhtekir taifesine engel olunması için derhal ilgili birimlere (Edirne ve Selanik kadılarına) gerekli emirleri içeren yazışmaları başlatmıştır⁶².

Yine aynı amaçla ancak farklı bir yerde, Hamid sancağında bulunan bazı muhtekir tüccar ve mültezimler Anadolu ve diğer birçok bölge iskelelerine büyük miktarlarda zahireyi nakledip satın Hamid sancağında zahire azalmış ve buradaki fiyat iki misline çıkmıştır. Halk tarafından bu durumdan şikâyet eden dilekçelerin verilmesi üzerine sancaktan harice zahire çıkarılmasının yasaklandığı görülür. Ancak bu seferde "*düveli ecnebiye tebası*" iddiasıyla, bazı tüccarların büyük miktarlarda zahireyi satın alıp istedikleri iskelelere nakletme arzusunda olduklarından şikâyet edildiği görülür⁶³.

3.3 Üreticinin Borçlanmasını Fırsata Çevirme

Tefeci veya murabahacı adı verilen yüksek faiz karşılığında küçük üretici köylüye borç para vermeyi meslek edinen kimseler nedeniyle üretici mağdur olmaktadır. Böylece üretici, toprağını dahi kaybetmeye kadar varan bir borç sarmalının içerisinde düşebilmekteydi. Tefeci kredisinde faiz oranı bölgeden bölgeye değişmekle birlikte % 20 ile % 40 arasında değişmekteydi. Tarım kesiminden alınan faiz ise tüccar ve esnaftan alındıktan çok daha fazlaydı⁶⁴.

⁵⁹ Ahmet Kal'a (Yay. Haz.), *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları I*, İstanbul Külliyyatı VII, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998, s.139-140.

⁶⁰ BOA, *C.BLD.*, 151/7527, 1210 S. 29.

⁶¹ BOA, *C.BLD.*, 105/5218, 1190 Z. 19.

⁶² BOA, *C.İKT.*, 17/814, 1234 Ra. 03.

⁶³ BOA, *MVL.*, 594/94, 1276 B. 13.

⁶⁴ Güran, *19.yy Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, s.135-136.

Zaman zaman muhtekirler selem usulüyle⁶⁵ de halka borç para verip, borçlu üreticinin elindeki ürünü, alacaklı olmanın avantajını kullanarak, satın alırken kendilerinin hesabına uygun bir ölçü kullanmak gibi tartıda hile yaparak ihtikâra başvurabilmekteydi⁶⁶. Ticaretin canlı olduğu büyük liman şehirlerinde yoğunlaşmakla birlikte ülkenin en ücra köşelerinde dahi görülebilen bu muhtekirler özellikle köylülerin çok fazla mağdur olmalarına neden olmaktaydı. Mahsul toplanmadan önce köylülere samimi davranıp ihtiyaçlarını karşılayan ve rahatlıkla borç para veren bu kişiler nihayet mahsulü alacağı karşılığında düşük fiyatla alırdı. Ancak çoğu kez mahsul borcun tamamını karşılayamaz. Hatta zaman içerisinde katlanan borçu nedeniyle köylü toprağından olurdu⁶⁷.

Merkeze uzak olan bazı bölgelerdeki piyasalarda bulunan bakkal esnafı, merkezden uzak olmanın avantajını da kullanarak kendilerinden veresiye alış veriş yapmak zorunda olan özellikle fakir halkın üzerinden haksız kazanç elde edebilmekteydi. Bu gibi esnafın satışa konu olan malları fahiş fiyatla satmaları “*ahkâm-ı kanuniyede*” yasak olan ihtikâr ve inhisar kapsamına dâhil edilmiştir⁶⁸.

3.4 Hileli Kileler (Ölçü Aletleri)

Muhtekirlerin başvurduğu yöntemlerden biri de ölçü aletleri aracılığıyla ihtikâr yapmaktı. Silivri Kazası’nda çiftçinin mahsulünü satarken ölçüm için esnaf tarafından kullanılan kilelerin tek bir ölçü ve standartta olmak yerine birbirinden farklı olup hileli bulunduğu, muhtekir ve tüccar tarafından satın alınmakta olan zahirenin ağız açık ve farklı kileler ile alınmakta olduğu tespit edilmiştir. Üreticinin mağduriyetine neden olan bu durumu ortadan kaldırmak ve muhtekirlere fırsat vermemek için her zaman hassasiyet gösteren *İdare*, bu olay üzerine, *Zahire Hazinesi* tarafından finanse edilmek üzere 50 adet mühürlü kilenin yapıp Silivri Kazası’na gönderilmesi kararı yanında “*Memalik-i Mahruse’de*” kullanılan bütün kilelerin terk edilmesini (ilga edilmesini) ve her yerde İstanbul kilesinin kullanılmasını zorunlu tutmuştur⁶⁹.

3.5 Harp Dedikodusu Çıkarma

Daha fazla kazanç için, muhtekirler her fırsatı değerlendirecek bir karaktere sahip kişilerdi. Bulgaristan’da bazı muhtekirler ile menfaatperest tarafların ilgili yıl mahsulatını ucuz fiyatla köylülerin elinden alabilmek için savaş çıkacağı şeklinde bir takım söylentiler çıkardıkları görülür. Bulgaristan komiserliğinden Sadaret’e verilen bilgiye göre; bu söylentilerden telaşa düşen çiftçilerin

⁶⁵ Selem uygulaması, hasat sonunda elde edilecek ürünün piyasa fiyatının altında belirlenen bir fiyatla krediyi verene satılmasıdır. Esasen meşru bir uygulama olmakla birlikte uygulama şekli itibarıyla meşruiyetten ayrıldığı için ihtikâr olarak nitelendirilmiştir.

⁶⁶ İstanbul Ahkâm Defteri, nr 4, sh.199, hk. 601’den aktaran, Tabakoğlu vd. (Yay. Haz.), *İstanbul Ticaret Tarihi I*, s.116-117.

⁶⁷ M.Şemseddin, “Muhteklerin Niceleri Elinde Kıvranan Köylüleri Düşünelim”, *Sebilürreşad*, cilt 2-9, sayı 33-215, İstanbul 1912, s.123-125.

⁶⁸ BOA, *A.MKT.MHM.*, 338/32, 1282 S. 25.

⁶⁹ BOA, *C.ML.*, 320/13162, 1263 Ra. 28.

harp olması halinde hükümetin, mahsullerine el koyması ihtimali ve korkusuyla ellerindeki ürünleri ucuz ucuz sattıkları anlaşılmaktadır⁷⁰.

3.6 Keyfi Uygulamalar

İhtikâr tamamen yetkili kişilerin keyfi tutumlarından da kaynaklanabilmekteydi. Kömürçüler Istranca Dağı'ndan kestikleri odunu ve hark ettikleri (yaktıkları) kömürü arabalarına yükleyerek Silivri nahiyesinde Papaslı İskelesi'ne getirip, buradaki gemilere yükleyip İstanbul'a getirmekte ve halka satmaktaydı. Yeniçeriler Karyesi subaşısı ve Çeltükçi Çiftliği kethudaları ise keyfi bir şekilde; *sizler bizim topraklarımızdan geçmektesiniz öküzlerinizi sulayıp otlatmaktasınız sizlerden ayakbastı ve sulak akçesi alırız* demeye cesaret edebilmekteydi⁷¹.

Bir diğer hükme yansıyan olaya göre, Midye'de yaşayan bazı muhtekirlerin, yine Midye Kazası'na tabi Urgaz isimli köydeki halka *"kırk seneden beri babanıza bir miktar akçe verdik. Babanızın ölmesiyle artık bu alacağı sizden alırız"* iddiasıyla, *babanızda ve sizde alacağımız var, hark ettiğiniz kömürü biz alırız, başkalarına aldırılmaz* diyerek zor kullandığı görülür. Bu yolla bir senede imal edilen kömür İstanbul'a gelinceye kadar üç adet muhtekirin elinden geçmişti. Neticede *İdare*, bu zulme göz yummayıp, bu muhtekirlerin davalarının İstanbul'da görülmesi için bir mübaşir çavuş görevlendirmiştir⁷².

3.7 Tehcir Piyasası

İhtikârın en çok sevdiği ortam sosyal, siyasal ve askeri (savaş gibi) problemlerin ortaya çıkarttığı piyasa şartlarıdır. Bu anlamda I.Dünya Savaşı dönemi ve tehcir kanunun uygulandığı 1915'li yıllar ihtikâr sorununun derinleştiği dönemlerden olmuştur. Tehcir uygulamasına tabi olan Ermenilerin *"emval-i metrukelerinin"* ucuz fiyatla elden çıkarıldığı ve farklı bölgelerden gelen ihtikâr erbabının tekeline yok bahasına satılarak mal sahiplerinin bu durumdan büyük oranda zarar ettiğine dair bilgiler Dâhiliye Nezareti'ne ulaşmıştır. Bu sorunun çözümü için Dâhiliye Nezareti İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden vilayetlere, mutasarrıflıklara ve Emval-i Metruke Komisyonu riyasetlerine telgraf çekilerek uygulanması istenen emirler şu şekilde sıralanmıştır⁷³. *Tahliye edilecek bölgelere yabancı ve şüpheli ve mahiyeti meçhul hiçbir kimsenin girişine müsaade edilmemesi, gelmişler varsa derhal buralardan ihracı, muhacirlerden ucuz mal almışlar varsa satışın feshi gibi tedbirlere müracaatla malların gerçek kıymetleriyle satışına gayret olunarak kesin surette gayrimeşru bir muameleye meydan verilmemesi, Ermenilerin istedikleri eşyayı götürebilmelerine müsaade edilmesi, götürecekleri eşyadan durmakla bozulabilecek eşya ile*

⁷⁰ BOA, A.MTZ (04), 100/12, 1321 R. 22; Y.PRK.MK, 14/78, 1321 R. 22. Bulgaristan komiserliğinden bu dedikodulara cevaben; *"..bu söylentilerin katıyyen aslı ve astarının olmadığı ve şayan-ı endişeye hiçbir hal mevcut olmamağla günlük iş ve güçleriyle meşgul olmalarının.."* ahaliye tavsiye olunduğuna dair yapılan ilanın teskin edici pek büyük hizmeti olduğu bildirilmiştir. Y.PRK.MK., 14 /92, 1321 R.27.

⁷¹ İstanbul Ahkâm Defterleri, nr. 7, sh.69, hk. 215'den aktaran Ahmet Tabakoğlu vd. (Yay. Haz.), *İstanbul Esnaf Tarihi II (1764-1793)*, s.33.

⁷² İstanbul Ahkâm Defteri, nr 3, sh.179, hk. 692'den aktaran Tabakoğlu vd., s.67.

⁷³ Telgraf çekilen merkezler; Erzurum, Adana, Ankara Aydın Bitlik, Halep, Hüdavendigâr, Diyarbakir, Suriye, Sivas, Trabzon, Mamûratü'l Aziz, Musul, Van vilayetleriyle Urfa, İzmit, Canik, Zor, Karesi, Kayseri, Karahisar-ı Canib, Eskişehir, Niğde mutasarrıflıklarıdır.

*havaic-i zaruriyeden olanların müzayede ile satılması, nakledilmeyen ve bozulmayacak olan eşyanın sahibi adına muhafazası, umur-i gayrimenkule icar ve rehin ve faiz-i ferağ ve haciz gibi asıl sahibinin mülkiyet ve tasarruf hakkını ortadan kaldıracak akitlerin men-i ve muhaceretin başlangıcından şimdiye kadar icra edilen akitlerin mefsuh addedilmesi, bey' ve ferağ gibi satış işlemlerine müsaade edilmemesi ve satılmış ise arazi ve emlak iştirasının feshi iktiza eder*⁷⁴.

3.8 Savaş Piyasası

İhtikârın piyasaya, saraya, orduya ve halka dolayısıyla toplumun tüm kesimlerine olan yıkıcı etkisinin daha çok iktisadi, siyasi ve askeri buhranların yaşandığı dönemlerde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu tip bunalım dönemlerinde muhtekir kesim uygulamalarıyla piyasalarda zaten meydana gelen mal kıtlığını daha da tırmandırarak fiyatları kolaylıkla olağan üstü miktar ve oranlarda arttırılabilmekteydi.

Savaşların, piyasalardaki mal ve hizmetlerin üretim miktarını azaltma, maliyetleri arttırma, işgücünün büyük oranda savaş meydanlarında istihdamını zorunlu kılma gibi şartları ve sonuçları dolayısıyla iktisadi hayata olan yıkıcı etkileri son derece ağır olmuştur. Savaş dönemlerinde özellikle temel ihtiyaç maddelerinden olan ürünlerin fiyatlarında aşırı yükselmeler görülmüştür. Bu fiyat yükselmelerinde muhakkak ki savaş şartlarını fırsat bilen muhtekirin etkisi son derece fazlaydı. Savaş dönemlerinde meydana gelen fiyat yükselmelerini net bir şekilde görmek mümkündür. Bunun için incelediğimiz dönem öncesini de kapsayacak birkaç örnek konuyu destekleyici ve açıklayıcı olacaktır.

Viyana kuşatmasından bir yıl önce 1682'de İstanbul'da vakıf hesap defterlerine göre unun kile fiyatı (1 İstanbul kilesi 20,5 okka; 1 okka 1280 gr) 75,6 akçe iken, 1683'te yaklaşık üç kat artarak 210,7 akçeye çıkmıştır⁷⁵. Osmanlı Rus savaşının başlama arifesinde 1768 tarihinde İstanbul'da unun okka fiyatı (saray için)10,8 akçe iken 1773'te 26,7 akçe olmuştur⁷⁶. Yine Osmanlı-Rus savaşı öncesinde 1826 tarihinde unun (narh fiyatlı) okka fiyatı 40,2 akçe iken 1828'de 86,5 akçeye yükseldiği görülür⁷⁷.

Özellikle I.Dünya Savaşı'nın sosyal ve iktisadi şartları altında bir kısım muhtekirin, kendi menfaatleri peşinde koşarken biriktirdiği mallar dolayısıyla, piyasaya olan yıkıcı etkisi ve halkı içine ittiği mağduriyet şüphesiz ki çok derin olmuştur⁷⁸. Savaş ortamında oluşan ihtikârın önünü almak için *İdare*, ancak savaşın ikinci yılında, gecikmeli olarak, 24 Mayıs 1917 tarihinde "*ihtikârın men-i hakkında*" muvakkat bir kanun çıkarabilmiştir⁷⁹. Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın

⁷⁴ BOA, *DH.ŞFR.*, 54A/388, 1333 N. 30.

⁷⁵ Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, DİE yay., Ankara 2000, s. 118.

⁷⁶ Pamuk, *a.g.e.*, s. 130.

⁷⁷ Pamuk, *a.g.e.*, s. 134.

⁷⁸ Toplumsal düzeni iktisadi ve sosyo-kültürel başta olmak üzere çokyönlü ve derin bir şekilde etkileyen ihtikâr, birçok romanın da konusunu oluşturmuştur. Peyami Safa'nın "Sözde Kızlar"ı, "Mahşer"i, Yakup Kadri'nin "Sodom ve Gomore"si, Yusuf Ziya Ortaç'ın "Göç"ü, Kemal Tahir'in "Esir Şehrin İnsanları" adlı romanları bunlardan birkaçıdır.

⁷⁹ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Ankara 1994, s.73.

başkanlığında oluşturulan “Men-i İhtikâr Heyeti” yayınladığı beyannamede, savaş nedeniyle üretimde meydana gelen düşüş, ulaşım güçlükleri, ücret artışları gibi nedenlerle oluşan fiyat artışlarının normal olduğunu ancak, insafsız muhtekirlerin istifçiliğe giderek yapay fiyat artışlarına yol açtıklarını, bir gün içerisinde bile mal fiyatlarında birkaç kez artış meydana geldiğini vurgulayarak bu gelişmeleri haydutluk/eşkiyalık/vatana ihanet olarak nitelendirmiştir. Bu anlamda I.Dünya Savaşı sürecinde çıkarılan Men-i İhtikâr Kanunu’nun, halkın nezdinde, hükümet tarafından ihtikâra karşı ilan edilmiş “cihâd-ı ekber” olarak görülmesi, ihtikârın yaygın olduğu bir piyasada halkın içine düştüğü sıkıntının derecesini ifade etmesi bakımından önemlidir⁸⁰. Savaş öncesinde 1 liraya satılan potin Mayıs 1917’de 9 liraya, 60 paraya satılan basma 30 kuruşa, 4 kuruş olan patiska 65 kuruşa yükselmişti⁸¹. Heyet, satışları toptan ve perakende olarak tayin etmeye, toptan satışlar için belli yerleri belirlemeye, perakende satışlarda eşya üzerine etiket koymayı zorunlu kılmaya ve gerekirse perakende satılacak eşyanın azami fiyatını belirlemeye yetkili kılınmıştı⁸².

İhtikârı Edirne vilayetindeki peynir piyasasında “turmandırılan” fiyatlarda da görmek mümkündür. Vilayetin en önemli ürünlerinden biri olan peynirin ilkbaharda açılan mandıralardaki, süt bedeli ve usta amele ücretleriyle birlikte, her bir okka (kıyye=1283 gr) için maliyeti 17 kuruş iken 50 kuruşa satıldığı görülür. Neticede yüzlerce liralık haksız kârın peynir ihtikârı ile bu muhtekir zümresinin cebine girdiği anlaşılmaktadır. Savaş şartlarında Edirne vilayetinde peynir piyasasında hayat bulan bu ihtikâr ortamı, diğer bütün vilayetler ve ürünler için de benzer şekilde işlemekteydi⁸³.

Savaş dönemlerinde ortaya çıkan bir diğer önemli sorun da fukara ahalinin zaruret ve sefalet içine düşmesine neden olacak şekilde bazı tüccarın sadece kendi menfaatlerini düşünüp bütün zaruri ihtiyaca dâhil olan ürünleri bölge veya ülke haricine çıkarma yoluyla ihtikâr yapmalarıydı⁸⁴. Bu durumda oluşan mağduriyet piyasadaki azalan mevcut malları daha yüksek fiyatla satma sonucunu doğurduğundan, daha da ağır olmaktadır. Zira bu şartlarda tüketici yüksek maliyete razı olsa da piyasada mala ulaşamamaktaydı.

İdare’nin, I.Dünya Savaşı sürecinde ihtikâra meydan vermemek için piyasada bütün mal ve hizmetlerin azami fiyatını belirleme (narh koyma) politikasına başvurması iki tür piyasanın oluşmasına neden olmuştu⁸⁵. Bu ikili piyasada İstanbul’da ekmeğin karne fiyatı (1917) 2,5 kuruş iken, piyasada 18 kuruşa alıcı bulmuştur. Adana’da karne ile satılan ekmeğin 4,5 kuruş iken serbest

⁸⁰ BOA, *DH. İ.UM*, 43/14, 1336 S. 18.

⁸¹ Zafer Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt yay., Ankara 1982, s.294-295. Osman Nuri Ergin teşkil edilen Men-i İhtikâr Komisyonu’nun ihtikârı engelleme adına yaptığı çalışmaların faydadan çok zararı dokunduğunu iddia eder. Fiyatların kontrol altına alınabilmesi için narh konulmasının ürünlerin piyasadaki tamamen kaybolmasına neden olduğunu ve heyetin bizzat ihtikâr yapması nedeniyle halkın bu komisyona “menba-ı ihtikâr” ismini verdiğini zikreder. Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c.2, s.833. 14 Şubat 1918 tarihinde ihtikârla mücadele heyetinin uygulamaları şiddetle tenkit edilmiştir. Meclis içinden teşkil edilen bir komisyon uygulamaları incelemekle görevlendirilmiştir. Neticede 1918 senesi Mart ayında azami fiyat uygulama sistemi lağvedilmiştir. Eldem, *a.g.e.*, s.74.

⁸² Eldem, *a.g.e.*, s.73-74.

⁸³ BOA, *DH.İ.UM.EK.*, 38/35, 1335 Za. 20.

⁸⁴ Gös. Yer.

⁸⁵ Men-i ihtikâr kanunu Mayıs 1917 tarihinde çıkmadan önce İdare, fiyatlara narh koyarak piyasada fiyatları kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bu uygulama yetersiz kalınca ilgili kanun çıkarılmıştır.

piyasada 35 kuruşa satılmıştır. Et narhı kıyyesi 20-35 kuruş iken serbest piyasada 200 kuruşa kadar satılmıştır⁸⁶. İkili piyasanın oluşması farklı alım gücüne sahip tüketicilerden kaynaklanmaktaydı. Alım gücündeki bu farklılık da fiyatları yükseltici bir ortam oluşturmaktaydı. Serbest piyasada arzın talebi karşılamadaki kifayetsizliği, ancak alım gücü nispeten daha iyi olan tüketicilerin veya varlıklı kesimlerin taleplerinin karşılandığı bir piyasa ortamını doğurmuştur. I.Dünya Savaşı döneminde de oluşan ihtikâr piyasası bu görünümdeydi⁸⁷.

Bu durum İstanbul'un çevresindeki illerin piyasalarını da etkilemekteydi. Tekfurdağı Bediye Reisi bu sıkıntıya işaret etmiştir. Verdiği bilgiye göre; halkın zorunlu ihtiyaçlarından olan et, yağ, zeytin ve sebze gibi maddelerin fiyatları ihtikâr seviyesine ulaşınca üretici ve tüketicilerin durumu dikkate alınarak 28 Haziran 1917 tarihinden itibaren fiyatlara narh konulunca üreticilerin bazıları ürünlerini belirlenen narh dâhilinde satmamak için aralarında ittifak ederek adeta tekel oluşturmuşlar, piyasaya erzak ve eşyayı arz etmeyip mahalli ihtiyacı ve halkı sıkıntıya sokmuşlardı. Bu satıcıların bazıları, yasağa rağmen ellerindeki eşya ve erzakı, kayıklar vasıtasıyla, İstanbul'da irtibat kurdukları alım gücü yüksek müşterilerine yüksek fiyattan satma gibi gayri kanuni yollara başvurmakta idi⁸⁸.

Sonuç

Meydana geldiği piyasalarda arz ve talep dengesini (muvazeneyi) bozup fiyatları yükselten dolayısıyla idari kesimi ve halkı (üretici ve tüketiciyi) mağdur eden ihtikâr sorunu, Osmanlı idari ve iktisadi sisteminin inşa ettiği sosyal ve iktisadi bünyedeki dengeyi bozmak gibi çok önemli sonuçlar doğurduğundan, her dönemde *İdare*'nin hassasiyetle üzerinde durduğu, tedbirli ve dikkatli olduğu, problem kaynağı bir alan olmuştur. Çünkü *İdare*'nin takip ettiği işe politikasının gereği olarak piyasalardaki mallar bol olmalı ve fiyatlar uygun seviyelerde tutulmalıydı. Ancak sistem içerisinde bu geleneksel işe politikasının işlerliğini engelleyen veya aksatan ve hatta işe krizlerine meydan veren en önemli sorun kaynağı ihtikâr problemi idi. Zira ihtikâr kaynaklı olmayan doğal, siyasi vs. nedenlerle ortaya çıkan kıtlık ve fiyat artışı gibi iktisadî sorunları da tırmandıran böylece muhtekirin haricindeki, piyasada yer alan üretici ve tüketici başta olmak üzere, tüm aktörleri derinden etkileyen bir güce sahipti.

Osmanlı'da muhtelif idari birimler olan vilayet, kaza ve nahiyelerdeki piyasalarda görülen ihtikârın, daha çok tüccar tarafından piyasa şartlarında başvuru olan yaygın, gayri meşru (gayri kanuni) bir kazanç yöntemi olduğu görülür. İncelediğimiz belgelerde *İdare* nezdinde ve piyasada dürüst tüccarın muhtekirden ayrıldığını da belirtmek gerekir. Burada ayırt edici unsur, yapılan

⁸⁶ Toprak, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi (1914-1918)*, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s.162.

⁸⁷ Eldem, *a.g.e.*, s.75. İhtikârın etkisi savaştan sonra mütareke döneminde de devam etmiştir. *İdare*, devam eden ihtikâr ortamını ortadan kaldırmak, piyasayı düzenlemek fiyatları aşağı çekmek için sermayesi Amerikan ve Fransız müteşebbisler tarafından sağlanan ve işletilen dükkânlar (satış barakaları) açtırmıştır. Piyasada ihtikârı ortadan kaldırmayı ve fiyatları aşağı çekmeyi hedefleyen bu politikada, barakalarda satılan ürünlerin fiyatı piyasa fiyatının hayli altında, maliyete eklenen düşük bir karla belirlenmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Arzu Terzi, "Mütareke Dönemi İstanbul'unda Rekabet Piyasası (Amerikan-Fransız Barakalarının Açılması)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 6. Sayı, Yıl 3/2004, s.84-107.

⁸⁸ BOA, *DH.İ.UM.EK.*, 38/35, 1335 Za. 20.

ticaretin alım satıma muhatap olan kişi ve kesimleri zarara uğratmayacak usulde yapılması, piyasaya sürülen malların biriktirilmeden gizlenmeden ve cârî sistemin müsaade ettiği şekilde piyasaya arz edilmesidir. Toplumda her kesiminden kişi ve zümrenin ihtikâra bulaşabildiği görülür. Tüccarın yaptığı ihtikâra menfaat karşılığında göz yuman idarecilerden, ürettiği ürün üzerinden ihtikâr yoluyla haksız kazanç elde etme peşinde olan üreticiye kadar değişik alan ve kesimlerde ihtikâr söz konusu olabilmekteydi. Ancak, Osmanlı Devleti tebaasından olan tüccarlar içerisinde ihtikâr suçuna bulaşanların daha çok gayrimüslim halktan oldukları görülür. İncelediğimiz dönem için bu durumun oluşmasında temel neden, araştırma döneminin özellikle son yıllarına yaklaştıkça, ticari hayat içerisinde faaliyet gösteren gayrimüslim halkın ağırlığının müslüman kesime nispetle daha fazla olmasıdır. Sonuç olarak piyasalarda bulunan tüm mallar (ürünler) üzerinden ihtikâra başvurulabilmekteydi. Bunlar içerisinde İdare'nin titizlikle üzerinde durmasına rağmen en fazla ihtikâra konu olan üretici ve tüketicinin temel ihtiyaçlarından olan odun, kömür, et, tuz, buğday ve zahire gibi ürünlerdi. Bu ürünlerin başlıca özelliği temel ihtiyaç maddelerinden olmaları dolayısıyla talep esnekliklerinin katı oluşuydu.

Yüksek kâr ve kazanç hırsıyla hareket eden muhtekir kişilerin, temel ihtiyaç maddeleri başta olmak üzere bütün mallar üzerinden türlü yöntemlerle ihtikâra başvurduğu görülür. Çeşitli nedenlerle bir piyasada arzı kısıtlı olan dolayısıyla fiyatı yükselmiş olan ürünleri saklayıp, fiyatları daha da tırmandırarak piyasaya arz etmek muhtekirlerin başvurduğu en yaygın yöntemlerdendi. Ürünlerin arz edilmesi gereken piyasalardan daha yüksek kazanç elde edilebilecek piyasalara kaçırılması ise özellikle narh uygulamasının cari olduğu dönemlerde başvurulan bir uygulamaydı. Üretici ile tüketici arasına girmek, veresiye satış yoluyla fiyatları suni olarak yükseltmek, hileli kileler kullanmak, harp dedikodusu çıkarmak, meydana gelen siyasi askeri ve toplumsal problemlerin oluşturduğu piyasa şartlarından fadalanmak gibi yollara başvurmanın yanında kuraklık, kıtlık, salgın hastalık, eşkiyalık hareketleri, doğal afetler ve mevsimsel özelliklerden kaynaklanan şartları yüksek kazançta tahvil etmek muhtekirlerin temel uğraş alanlarıydı.

Sonuç olarak incelediğimiz dönem içinde ihtikâr, şer'i ve örfi hukuka dayalı bir hukuk sistemine sahip Osmanlı Devleti'nde her iki hukuk düzeninde de kabul görmeyen, şiddetle reddedilen bir ticaret şekli olmasına rağmen piyasalarda her zaman kendine zemin bulabilmiştir. Muhtekir, türlü nedenlerle oluşan şartları fırsata çevirerek değerlendirmekle birlikte bazen de hayat bulabileceği kendi iklimini kendisi oluşturmuştur. Ancak, ihtikâr fiili görüldüğü her piyasada geçte olsa İdare'yi karşısında bulmuştur. En azından İdare'nin bunun mücadelesini verdiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları

Bâbiâli Evrak Odası (BEO)
2917/218770, 1324 Ş 9

Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme
(A.MKT. MHM)
338/32, 1282 S 25
387-A/83, 1284 Ra 18
496/51, 1305 B 7

<p><i>Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ</i> (A.MKT. MVL.) 93/93, 1274 Ca</p> <p><i>Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Yazışmaları</i> (A.MKT. UM) 246/32, 1272 Za 27</p> <p><i>Sadaret Mektubi Kalemi Nezareti</i> ve Devair (A.MKT. NZD) 165/17, 1272 M19 32/60, 1267 C 17 32/34, 1267 C 14 289/5, 1276 M 24 304/78, 1276 B 18</p> <p><i>Sadaret Eyalet-i Mümtaze</i> (A.MTZ) 100/12, 1321 R 22</p> <p><i>Bâb-ı âli Evrak Odası</i> (BEO) 3143/235716, 1325 Ş 4 3272/245378, 1326 S 14</p> <p><i>Cevdet Belediye</i> (C.BLD) 105/5218, 1190 Z 19 151/7527, 1210 S 29 56/2783, 1191 S 21 7/333, 1230 Ca 25 72/3562, 1255 Z 29 85/4206, 1207 B 29</p> <p><i>Cevdet İktisat</i> (C.İKT) 14/685, 1210 S 22 17/814, 1234 Ra 03 31/1533, 1203 Ra 29 41/2019, 1171 S 29</p> <p><i>Cevdet Maliye</i> (C.ML) 320/13162, 1263 Ra 28</p>	<p><i>Dâhiliye İrade-i Umumiye</i> (DH. İ.UM) 43/14, 1336 S 18</p> <p><i>Dâhiliye İrade-i Umumeyi Ekleri</i> (DH. İ.UM. EK) 38/35, 1335 Za 20</p> <p><i>Dâhiliye Mektubi Kalemi</i> (DH. MKT) 1241/71, 1326 S 16 2733/55, 1327 M 16 2463/153, 1318 Za 29</p> <p><i>Dâhiliye Şifre Kalemi</i> (DH. ŞFR) 54A/388, 1333 N 30</p> <p><i>Meclis-i Vâla Riyaseti</i> (MVL) 594/94, 1276 B 13</p> <p><i>Yıldız Sadaret Hususi Maruzat</i> (Y.A.HUS) 159/23, 1294 L 14</p> <p><i>Yıldız Perakende Müfettişlik Komiserlik Tahriratı</i> (Y.PRK. MK) 14/78, 1321 R.22. 14 /92, 1321 R.2</p>
--	---

II. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Esnaf Tarihi I, Ahmet Kal'a (Proje ve Yayın Yönetmeni), Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara (Yayın Hazırlama Kurulu), *İstanbul Külliyyatı I*, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997.

İstanbul Ahkâm Defterleri, *İstanbul Esnaf Tarihi II (1764-1793)*, Ahmet Kal'a (Proje ve Yayın Yönetmeni), Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İstanbul Külliyyatı VIII, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998

İstanbul Ahkâm Defterleri, *İstanbul Ticaret Tarihi I (1764-1793)*, Ahmet Kal'a (Proje ve Yayın Yönetmeni), Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a (Yayına Hazırlayanlar), İstanbul Külliyyatı VIII, İstanbul Araştırmaları Merkezi İstanbul 1997

III. Araştırma İnceleme Eserleri

Çadircı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK yay., Ankara 1991

Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, "ihtikâr maddesi", Ankara 1988, s.419

Eldem, Vedat. *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Ankara 1994

Ergin, Osman Nuri. *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c.2, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür İşleri Yayını, İstanbul 1995

Erlor, Mehmet Yavuz. *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, Libra Kitap, İstanbul 2010

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Tanzimatta İçtimaî Hayat", *Tanzimat II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1999, s.643-644

İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c.1, 2000

İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları I, Ahmet Kal'a (Yayına Hazırlayan), İstanbul Külliyyatı VII, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998

Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), c.2, Eren yay., İstanbul 2004

Genç, Mehmet. *Devlet ve Ekonomi*, Ötüken yay., İstanbul 2000

Güran, Tevfik. *19.yy Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1998

Hamsun, Knut – Hans Cristian Anderson. *İstanbul'da İki İskandinav Seyyah*, (Çev) Banu Gürsaler-Syvertsen, YKY, İstanbul 1998

Cengiz Kallek, "İhtikâr maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21.cilt, İstanbul, s.560

Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtıklar", *Türkler*, c.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.722,726,729.

McGowan, Bruce. *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (ed. Halil İnalçık, Quataert), 1600-1914, c.2, Eren yay., 2000

Şemseddin M., "Muhteklerin Niceleri Elinde Kıvranan Köylüleri Düşünelim", *Sebilürreşad*, cilt 2-9, sayı 33-215, İstanbul 1912, s.123,125.

Pamuk, Şevket. *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, DİE yay., Ankara 2000

Arzu Terzi, "Mütareke Dönemi İstanbul'unda Rekabet Piyasası (Amerikan-Fransız Barakalarının Açılması)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 6. Sayı, Yıl 3/2004, s.84-107

-
- Toprak, Zafer. *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt yay., Ankara 1982
....., *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi (1914-1918)*, Homer Kitabevi, İstanbul
2003
- Mehtap Özdeğer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tüketici Haklarının Korunması”,
Sosyal Bilimler Dergisi (Gaziantep Üniv. Sos. Bil. Enst.), c.IV, sayı.2, Haziran 2001, s.61
- Mustafa Öztürk, “Güneydoğu Anadolu’da Fiyatlar”, *V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve
İktisat Tarihi Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s.102-103
- Tabakoğlu, Ahmet. *İktisat Tarihi Toplu Makaleler I*, Kitabevi yay., İstanbul 2005
- Cevdet Turkey, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Halk Sağlığı-İstanbul’un Beslenme
Sorunu ve Vurgunculukla Mücadele”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 37, İstanbul 2000,
s.39
- Ülgener, F. Sabri. *Tarihte Darlık Buhranları*, Derin yay., İstanbul 2006